

Sophie De Schaepdrijver

De afgewerkte mens

Van wie is het moderne lichaam?

De Academische Boekengids 63, juli 2007, pp. 8-11.

Bewonderen, dokteren, polijsten: het westerse streven naar lichamelijke perfectie grijpt sinds de renaissance steeds intenser om zich heen. Een belangrijke nieuwe studie legt de nadruk op Frankrijk.

Het forse verzamelwerk *Histoire du Corps* bevat bijdragen van drieëntwintig experts en bestaat uit drie delen. Deel één handelt over het lichaam van de renaissance tot de verlichting. Deel twee behandelt de lange negentiende eeuw, dat wil zeggen: van de Franse Revolutie tot de Eerste Wereldoorlog. Deel drie analyseert de twintigste eeuw onder de programmatische titel 'De veranderende blik'. De samensteller van het derde deel, de cultureel antropoloog Jean-Jacques Courtine, stelt daarin de bezorgde vraag: 'Is mijn lichaam mijn lichaam nog wel?' Bedrukt blik Courtine op het contemporaine arsenaal van technieken die 'de grens tussen het mechanische en het organische doen vervagen' - genetisch gesleutel, vruchtbaarheidstechnologieën, implantaten.

Andere tijdgenoten zien deze ontwikkeling aanmerkelijk zonniger. Dolly Parton, countryzangeres, zakenvrouw en liefhebster van het betere plastische werk, werd ooit in een interview gevraagd of haar verbijsterende borsten van háár waren. Natuurlijk wel, was het antwoord. 'Zelf gekocht en helemaal betaald!' Het gladdige, geestige antwoord van een beroeps die zich eigenhandig uit de armoe heeft omhooggewerkt met behulp van het imago van *blonde bombshell*.

Nieuw is deze ontwikkeling niet. Vrouwelijke *performers* zijn al eeuwen van hun lichaam afhankelijk; Degas' schilderijen van danseressen ademen het precaire, de treurigheid en de vermoeienis van dit soort levens, zo schrijft de kunsthistoricus Henri Zerner in deel twee van *Histoire du Corps*. Wél nieuw is het echt grote geld: optredende vrouwen kunnen voor het eerst in de geschiedenis puissant rijk worden - en niet als *entreteneuse*, maar als *entrepreneuse*. Nieuw is ook de agressiviteit van de technieken die datzelfde lichaam jeugdig moeten houden - het soort ontwikkeling dat Courtine zijn bezorgde vraag ontlokt.

Alex Kuczynski, *New York Times*-journaliste en veterane van de ooglidcorrectie, met zestien operaties vóór haar veertigste, heeft over de fenomenale groei van de plastische chirurgie in de Verenigde Staten een zeer informatief boek geschreven, met details over technieken, prijzen, vulmiddelen en, vooral, modes. Zo blijkt de vraag naar labiaplastie, dat wil zeggen genitale cosmetische chirurgie, exponentieel te stijgen. 'Zie ik er van boven eindelijk uit als Dolly Parton', meldt een cliënte, 'wil ik er beneden ook niet langer uitzien als Willie Nelson [een haveloos ogende countryzanger, SdS].'

Dit chirurgisch nastreven van lichamelijke perfectie heeft te maken met drie moderne ontwikkelingen: ten eerste de medicalisering van het lichaam, met name in het Westen; ten tweede de visuele alomtegenwoordigheid van geërotiseerde en ideale lijven; ten derde de queeste naar maximalisering van het eigen potentieel. Dit laatste uiteraard in het ondermaanse: de 'onsterfelijke ziel' blijft bij dit alles buiten beschouwing - een ontwikkeling op zich. Deze drie dimensies van verwetenschappelijking, visualisering en individualisering vinden we terug in de respectievelijke delen van *Histoire du Corps* en dienen als leidraad voor deze bespreking.

'NIEUW IS DE AGRESSIVITEIT VAN DE TECHNIEKEN DIE HET LICHAAM JEUGDIG MOETEN HOUDEN.'

Om te beginnen met het derde deel, over de meest recente periode: de arts en wetenschapshistorica Anne-Marie Moulin stelt hierin dat 'de geschiedenis van het lichaam in de twintigste eeuw er één [is] van een ongeëvenaarde medicalisering'. De medische wetenschap 'stelt gedragsregels op, houdt het genot binnen grenzen en spant een web van voorschriften om het dagelijks leven'. Luid galmen in Moulins stuk de echo's na van het vroege werk van de filosoof Michel Foucault, waarin medische kennis omineus werd gelijkgesteld met macht, en dan vooral met overheidsmacht. Het is de vraag of dit perspectief altijd terecht is. Zo schetst Moulin een beeld van een naar het 'uitzielen' neigende bevolking, die met man en macht antibiotica opgedrongen krijgt. Maar ze vermeldt niet dat de diverse Europese ministeries van Volksgezondheid juist voorlichtingscampagnes voeren tegen de overconsumptie van antibiotica. Meer in het algemeen biedt Moulins filosofische en wetenschapsseptische perspectief de lezer weinig feitelijk houvast. Het is ook een slonzig stuk: zo worden van William McNeills beroemde *Plagues and Peoples* uit 1976, één van de uiterst zeldzame niet-Franse referenties in het hele *Histoire du Corps*, én de titel, én de auteur, én de verschijningsdatum fout geciteerd.

De twintigste-eeuwse ontwikkelingen in de verloskunde zitten in Moulins stuk verstopt in een nietszeggende, cijferloze alinea van zesende regel. En dat voor een revolutie in de geschiedenis van

mensenlichamen. Zoals de Amerikaanse chirurg Atul Gawande onlangs nog schreef in een mooi artikel over de geschiedenis van de kraamkunde: 'geen enkel ander domein van medische wetenschap heeft op zo'n schaal levens gered'. Tegenwoordig sterft in de Verenigde Staten één op de tienduizend vrouwen in het kraambed; in de jaren dertig van de twintigste eeuw was dat nog één op de honderdvijftig. Elders in het Westen is de evolutie al even indrukwekkend. Een zichzelf respecterende geschiedenis van het lichaam moet deze cijfers vermelden; met positivisme of wetenschapstriomfalisme heeft dat niets te maken. Deel twee vertoont een in deze context al even onbegrijpelijke omissie: Ignaz Semmelweis, de in 1865 in een Weens krankzinnigengesticht doodgeslagen 'ontdekker' van de antisepsis in de verloskunde, blijft onvermeld in de bijdrage van Olivier Faure over de negentiende-eeuwse geneeskunde.

Degelijker is het artikel in het derde deel van de historica Anne-Marie Sohn, auteur van een grondige studie over het seksuele leven van de Fransen tussen 1850-1950, over de alomtegenwoordigheid van 'het geseksualiseerde lichaam' (*le corps sexué*). Met het verdwijnen van het gearrangeerde huwelijk, stelt Sohn, kwam de 'plicht tot verleiding' op de voorgrond te staan - ergo de zoektocht naar schoonheid. Hoe meer verleiding, hoe onthullender de kleding, wat dan weer strengere schoonheidsnormen met zich meebracht. Met de veelbezongen 'vrijheid' heeft dit alles weinig te maken: 'niets is minder spontaan of natuurlijk dan topless aan het strand liggen'.

Sohn heeft het ook over de steeds massaler aanwezige pornocultuur. (Kuczynski meldt in dit verband verontrust dat steeds meer dames van goeden huize zich een pornoster-plastiek laten aanmeten.) De banalisering van de seksuele obsessie is de keerzijde van de seksuele bevrijding. Maar een cultuurpessimiste is Sohn nu ook weer niet: ze wijst op de stijgende intolerantie voor seksueel geweld. Verkrachting geldt niet als een inbreuk op de zeden, maar als een aanslag op de persoonlijke integriteit, een ontoelaatbare invasie van 'het zelf'. Het is opmerkelijk dat Sohn de omslag voor Frankrijk situeert in de jaren zeventig van de twintigste eeuw, terwijl, in deel twee, de cultuurhistoricus Alain Corbin de Franse verschuiving in het denken over verkrachting eerder in de negentiende eeuw lijkt te plaatsen. Spreken beide historici elkaar tegen? Helaas biedt *Histoire du Corps* niet méér dan een nevenschikking van de verschillende studies: de lezer moet maar zijn eigen conclusies trekken.

'BALZAC BESLOOT NA EEN WEKENLANGE SCHRIJFSESSIE WELISWAAR TOT EEN WASBEURT, MAAR HIJ BLEEF WANTROUWEN KOESTEREN: ZO'N LAUWE KUIP WATER ZOU ZIJN THANS "TOT HET UITERSTE GESPANNEN VEZELS" WEL EENS KUNNEN VERWEKEN.'

Sohns nadruk op 'het zelf' wordt gedeeld door andere bijdragen over de twintigste eeuw: de cultuurhistoricus Pascal Ory, bijvoorbeeld, biedt een analyse van twintigste-eeuwse schoonheids- en gezondheidspraktijken, die overigens nogal oppervlakkig en achterhaald uitvalt; hij analyseert ook lichamelijke gewoonten zoals aanrakingen, beleefdheidsgestes, hygiëne, ontgroeningen en ergonomie. Ten slotte bespreekt hij het ten tonele voeren van het zelf met technieken als bruinbranden, piercings en tatoeages. Ory concludeert dat de jongste ontwikkelingen wijzen op een 'expliciete erotisering van de tooi', op het verdere verval van voorgeschreven verschijningen en op de afnemende invloed 'van oude religieuze systemen'. Weinig spectaculair, maar steekhoudend - in elk geval voor het Westen en 'verwesterde' culturen.

Waar liggen nu de cesuren in de geschiedenis van het lichaam als het gaat om het medisch regiem, de visuele voorstelling van het lichaam en het zelf? Met andere woorden, welke overgangen zijn aanwijsbaar in de geschiedenis van de verwetenschappelijking, visualisering en individualisering van het lichaam? Een antwoord op deze vraag is wellicht te vinden in deel twee, over de negentiende eeuw. De eeuw van de Industriële Revolutie is, zo stelt Faure, niet de eeuw van een bruuske overgang van een 'spirituele' naar een 'materialistische' visie op het lichaam, of van een ecologisch naar een mechanistisch perspectief. De medische kennis is veelvormig en laat plaats voor twijfel. Het 'medisch discours' is niet de geen-tegenspraak-dulgende *juggernaut* van de vroege Foucault, maar beantwoordt aan een vraag vanuit de samenleving zelf - een samenleving bezeten door een steeds intenser 'obsessie, fascinatie, weerzin ten aanzien van het lichaam en het lot van de enkeling'. Een vruchtbaar inzicht, dat zich slecht laat verenigen met de eerder vermelde negatieve blik op de twintigste-eeuwse geneeskunde.

Wat de tweede dimensie betreft, de visuele voorstelling van het lichaam in de negentiende eeuw, benadrukken de bijdrage van Zerner over de blik van de kunstenaar en die van Corbin over erotiek de alomtegenwoordigheid van het naakt in de schilderkunst. Hun analyses bieden hier en daar mooie flitsen van inzicht, maar blijven fragmentarisch. Terzijde: Zerner's minachtende oordeel over 'die dikke bourgeoisie' in Gustave Courbets *Les baigneuses* is een kunsthistoricus - en een historicus van het lichaam - onwaardig.

Een derde stuk over de voorstelling van het lichaam, door Ségolène Le Men, draagt de veelbelovende titel *Les images sociales du corps*, maar gaat alleen over drie karikatuurpersonages, symbolen van de bourgeois ten tijde van de Julimonarchie van 1830. Le Men zet de dimensie 'lichamelijkheid' van deze personages niet eens in de verf. Dat gebeurt merkwaardig genoeg pas veel later in de bundel: de bijdrage over het 'geoeffende lichaam' van de wetenschaps- en sporthistoricus Georges Vigarello verbindt de vroegnegentiende-eeuwse romantische vogue voor mannelijke slankheid (Lord Byron, bijvoorbeeld, hield zich aan een strikt dieet), en, meer in het algemeen, de dandy-esthetiek, met het vervagen van de strikt standsgewone verschijning. En passant merkt hij echter op dat de buik als embleem van

bourgeois waardigheid niet verdwijnt, met als voorbeeld het peervormige karikatuurpersonage 'Monsieur Prudhomme'.

Vigarelo's bijdragen, die handelen over hygiëne en waterhuishouding, gymnastiek en teamsporten, zijn de beste van dit deel: ze zijn verfrissend vrij van het intra-historiografische metadiscours dat de andere stukken soms langdradig en duister maakt. Ze vormen een complex maar coherent verhaal met inzicht en, het lijkt haast ouderwets, *informatie*. Over de ambivalentie van de negentiende-eeuwse Parijzenaar tegenover het bad, bijvoorbeeld. Zo besloot Balzac na een wekenlange schrijfsessie weliswaar tot een wasbeurt, maar hij bleef wantrouwen koesteren: zo'n lauwe kuip water zou zijn thans 'tot het uiterste gespannen vezels' wel eens kunnen verweken en verder schrijven in de weg staan. Parijs telde steeds meer openbare zwembaden, maar het enige lauwe bad moest al snel zijn deuren sluiten: het ging bij het zwemmen immers om de schok van het koude water en niet om de beweging.

Deze verhelderende anekdoten gunnen de lezer een blik op de negentiende-eeuwse belangstelling voor vraagstukken van 'milieu' en van energie, of juist zwakte. De angst voor decadentie was tegen het fin de siècle een obsessie geworden. Competitiesport herstelde het vertrouwen in het menselijk lichaam enigszins: de bij de Parijse wereldtentoonstelling van 1900 gehouden marathon leek te bewijzen dat 'het menselijk ras geenszins aan degeneratie ten prooi valt', gezien de moderne atleet méér aankon dan de Atheense soldaat uit de oudheid. De sportcultuur, die overigens lange tijd eerder een geheel van aantrekkelijke voorstellingen was dan een echte massapraktijk, in Frankrijk althans, had niet alleen te maken met de instandhouding van het 'ras', dus met een groeiend vertrouwen in de Franse natie; ze schiep een voorstellingswereld van precies meetbare prestaties en records, van een gedemocratiseerde gezellige omgang met clubgenoten of medesupporters, en van de maximalisering van het eigen gezondheidspotentieel. Dit gold overigens uitsluitend de mannelijke sportcultuur: vrouwensport bleef marginaal, een gezondheids- en dus moederschapsbevorderende vorm van hygiëne.

'DE IN 1900 GEHOUDEN MARATHON LEEK TE BEWIJZEN DAT "HET MENSELIJK RAS GEENSZINS AAN DEGENERATIE TEN PROOI VALT", GEZIEN DE MODERNE ATLEET MÉÉR AANKON DAN DE ATHEENSE SOLDAAT UIT DE OUDHEID.'

Verwetenschappelijking, visualisering, individualisering: waar 'begint' dit alles? Deel één van *Histoire du Corps* gaat over 'het ontstaan van het moderne lichaam', in de voorstelling en in de praktijk, van de renaissance tot de verlichting. Het is zonder meer het meest geslaagde deel van de drie: goed gestructureerd, helder en rijk. De bijdragen laten zien dat de visie op dat 'moderne lichaam' mettertijd 'onttoverd' raakte - losgemaakt van occulte invloeden, verzelfstandigd, zij het niet systematisch en niet helemaal. De weelderige, precieze illustraties in Vesalius' *De humani corporis fabrica* (1543) boden dit nieuwe perspectief een vorm van vanzelfsprekendheid. In de kunst kregen menselijke lichamen, zelfs van zondaars, een stoutmoedig volume en reliëf: Masaccio's Adam en Eva mochten dan uit het paradijs zijn verdreven, ze kregen er een lichaam voor terug. En de vervolmaking van het zelf - de verinnerlijking van morele dwang, het kanaliseren van driften, de beleefde omgang, de precies bemeten lichamelijke prestatie - werd, onder de elites tenminste, een nieuw terrein van inspanning, zoals ook de mise en scène van het lichamelijke zelf in steeds veelvuldiger en steeds 'persoonlijker' portretten.

Tegelijk bleef het vroegmoderne Westen diep getekend door het geloof, dus door de centraliteit van pijn en lijden, dood en versterving, en door de notie van de wezenlijke zondigheid van het lichaam - al kwam dat discours mettertijd haaks te staan op de herwaardering van datzelfde lichaam. In protestantse culturen was dat conflict geringer: het protestantse lichaamsbeeld was er één van gezondheid en van een actief tegemoet treden van het lijden; in het katholieke lichaamsbeeld daarentegen vormden lijden, ziekte en dood juist de ultieme waarheid. De historicus Jacques Gélis, gespecialiseerd in de geschiedenis van geboorten, legt dan ook een verband met de vroegere invoering van competente kraamzorg in protestantse landen.

Overigens heeft het katholieke dolorisme een lang bestaan gekend: in 1925 (en niet in 1950, zoals Moulin in deel drie schrijft) werd Theresa van Lisieux, een in 1897 zeer jong aan tuberculose gestorven Franse Carmelites, heilig verklaard wegens haar omhelzing van het dagelijks lijden van de zieke en de eenzame, hetgeen werd geprezen als de 'kleine weg' naar zielezaligheid. Opmerkelijk genoeg relativeert Corbin, in deel twee, juist het negentiende-eeuwse katholieke dolorisme, de repressiviteit van de biechtpraktijk en zelfs de angst voor ongewenste zwangerschappen als domper op het echtelijk genot. Het mag duidelijk zijn: de contradictoire tendensen in de geschiedenis van het lichaam worden geheel en al in deze bundels weerspiegeld. Dat mag best; volstrekte zekerheid in het geschiedbedrijf bestaat niet. Toch blijft de lezer verlangen naar enige doortastende synthese, naar een tegenover elkaar stellen van perspectieven, naar een antwoord op de vraag wannéér nu eigenlijk wát begint.

'DE VISIE OP HET "MODERNE LICHAAM" RAAKTE METTERTIJD "ONTTOVERD" - LOSGEMAAKT VAN OCCULTE INVLOEDEN, VERZELFSTANDIGD, ZIJ HET NIET SYSTEMATISCH EN NIET HELEMAAL.'

Tot slot: de geschiedenis van het lichaam behelst méér dan alleen de vervolmaking van het zelf. Geweld, verminking en dood in oorlogstijd maken er ook deel van uit. De oorlog krijgt pas aandacht in deel drie, gelukkig in een onderbouwd artikel van Stéphane Audoin-Rouzeau, historicus van de Eerste Wereldoorlog. Zijn stuk onderstreept de 'diepte' van de ervaring van beide wereldoorlogen: het massale

karakter van de militaire mobilisatie, de frontervaring, de krijgsgevangenenkampen, en, voor de burgerbevolkingen, bombardementen, hongersnood, dwangarbeid en deportaties. De tweede helft van de twintigste eeuw betekende in deze een omslag; vandaag maakt, in het Westen, zo schrijft Audoin-Rouzeau, 'de mogelijkheid van lichamelijke aantasting in oorlogstijd, als soldaat of als burger, niet langer deel uit van ons verwachtingspatroon, ondanks de (al bij al zeer diffuse) dreiging van het terrorisme'.

Toch heeft het extreme geweld van de twintigste eeuw diepe sporen getrokken in de collectieve voorstelling, met als ultiem voorbeeld de steeds hernieuwde fascinatie voor de kampen - ultieme oorden van massaal en extreem geweld op mensen die tot hulpeloze lichamen zijn herleid, zoals Annette Becker in haar artikel *Exterminations* niet ten overvloede in herinnering brengt. De huidige Amerikaanse controverse over het folteren - met andere woorden, over de toelaatbaarheid van 'politieel' geweld op weerloze lichamen - geeft de graad aan van contemporaine gevoeligheid voor dit probleem: een storm van kritiek begroette vicepresident Dick Cheney's achtelozе uitspraak dat gesimuleerde verdrinkingen bij het ondervragen van terrorismeverdachten 'gewoon moeten kunnen'.

Histoire du Corps is een belangrijk werk over een belangrijk onderwerp, en het is, passend genoeg, prachtig geïllustreerd. Helemaal geslaagd is de onderneming echter niet. Diverse stukken zijn zwak onderbouwd en zwelgen in kokette theoretische glossen. De nadruk ligt zeer sterk op Franse ontwikkelingen, zonder dat dit gallocentrisme ook wordt toegegeven. Een expliciet Frans perspectief - *Histoire du Corps en France* zou een eerlijker titel zijn geweest - had kunnen leiden tot een analyse van wat de Franse casus kenmerkt en dát had weer een begin van internationale vergelijkingen kunnen vormen. Helaas: een halfslachtige aanzet hier en daar niet te na gesproken, ontbreekt in dit werk elke systematische vergelijking, zowel geografisch als chronologisch. De korte, vage inleidingen van de samenstellers zetten weinig zoden aan de dijk; Vigarello's heldere intro tot deel één is een uitzondering. Kortom, *Histoire du Corps* is een beetje een wanstaltig corpus geworden; maar wel één met energie en vinnige oogjes.

Sophie De Schaepdrijver is historica (*De Grootе Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Atlas 1997) en essayiste (*Taferelen uit het burgerleven. Essays en aantekeningen*, Atlas 2002). Zij doceert moderne Europese geschiedenis aan Pennsylvania State University (VS).

Besproken boeken:

Histoire du Corps. Volume 1, De la Renaissance aux Lumières
door **Georges Vigarello (red.)**
Editions du Seuil. Parijs 2005.
573 pag., € 47,50

Histoire du Corps. Volume 2, De la Révolution à la Grande Guerre
door **Alain Corbin (red.)**
Editions du Seuil. Parijs 2005.
442 pag., € 42,70

Histoire du Corps. Volume 3, Les mutations du regard. Le XXIème siècle
door **Jean-Jacques Courtine (red.)**
Editions du Seuil. Parijs 2006.
519 pag., € 47,50

Literatuur:

- **A. Kuczynski** (2006). *Beauty Junkies. Inside Our 15 Billion Obsession with Cosmetic Surgery*. New York: Doubleday.
- **A. Gawande**, 'The Score', *The New Yorker*, 9 oktober 2006, pp. 58-67.